

МЕТАФОРА ВІТРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ ст.

Vітер – одна з найбільш активних лексем в українській поезії ХХ ст. Метафоричні вислови із цим словом різнопланові, адже вони сформувалися не тільки на основі світогляду автора, а й під впливом суспільно-політичних та літературних процесів певного періоду. Водночас у їх змісті та формі реалізації виявляємо багато спільних рис. Одна з найпомітніших – це використання для метафоричного структурування образу *вітер* фреймів і слотів концептосфери *людина*.

Осмислюючи *вітер* за аналогією до людини, поети найчастіше задіюють слоти «*груди*» (Є. Маланюк, О. Ольжич, А. Малишко, Б. Олійник), «*руки*» (О. Олесь, В. Сосюра, І. Римарук), «*долоні*» (Б.-І. Антонич, І. Калинець, А. Мойсієнко), «*дихати*»

(П. Тичина, М. Семенко, Г. Чупринка, В. Сосюра, Є. Маланюк, О. Теліга, П. Воронько, Л. Костенко, А. Мойсієнко), «спати» (О. Олесь, Б.-І. Антонич, В. Сосюра, В. Симоненко, В. Вовк, М. Вінграновський, В. Герасим'юк), «ходити» (Б. Лепкий, М. Зеров, В. Сосюра, А. Малишко, Л. Костенко, Б. Олійник, А. Мойсієнко, О. Забужко, І. Павлюк) та ін. із субсфери *людський організм*, а також «плач, плакати» (О. Олесь, Б. Лепкий, Г. Чупринка, В. Сосюра, Є. Маланюк, Л. Первомайський, Д. Павличко, Г. Чубач), «шепотіти» (О. Олесь, Б.-І. Антонич, Г. Чупринка, В. Сосюра, В. Свідзинський, М. Рильський, В. Вовк, Г. Чубач), «гомоніти» (О. Олесь, А. Малишко, Л. Первомайський) та ін. із субсфери *особистість*. Зрідка для метафоризації вітру у віршових текстах ХХ ст. актуалізовано слоти «очі» (Є. Маланюк, М. Вінграновський), «волосся» (В. Вовк), «уста» (Є. Маланюк, Б. Олійник), «горло» (І. Жиленко), «пальці» (В. Сосюра, В. Вовк), «плечі» (О. Забужко), «ноги» (Б.-І. Антонич, А. Мойсієнко), «коліна» (А. Мойсієнко), «пити» (Є. Плужник, А. Малишко), «позіхати» (І. Жиленко), «сідати» (Г. Чубач), «лягати» (П. Филипович), «бігти» (Б.-І. Антонич, О. Забужко), «гикати» (І. Малкович) із субсфери *людський організм*, а також «нахаба» (М. Рильський, А. Мойсієнко), «гульвіса» (Б. Лепкий, І. Муратов), «печаль» (О. Олесь, М. Драй-Хмара), «гнів, гніватися» (А. Малишко), «радість, радіти» (Г. Чубач), «сміх, сміятися» (О. Олесь, В. Сосюра), «пам'ять» (Г. Чубач) та ін. із субсфери *особистість*. Метафори, побудовані за їх участю, – це й традиційні, й виразно марковані поетичні слововживання.

У метафоричному структуруванні вітру відбито характеристики людини як суспільної істоти. З цією метою використовуються слоти концептосфери *суспільство*, зокрема «правитель» (А. Малишко) – субсфера *державна*; «брат» (О. Олесь, М. Йогансен, Г. Чупринка, М. Рильський, І. Драч) – субсфера *міжособистісні відносини*; «вигнанець» (Г. Чупринка), «бідняк» (Л. Костенко, Д. Павличко), «грабіжник» (Л. Костенко), «зайда» (І. Муратов) – субсфера *соціальний статус*; «сурмач» (Б.-І. Антонич, В. Сосюра, М. Бажан, А. Малишко, В. Стус, І. Калинець), «сторож» (П. Филипович, І. Павлюк), «листоноша» (Б. Рубчак), «двірник» (Б.-І. Антонич, В. Вовк, Д. Павличко),

«військовий» (М. Йогансен, І. Калинець, Д. Павличко), «музикант» (Б.-І. Антонич, П. Тичина, М. Бажан, О. Теліга, Л. Костенко, Д. Павличко, В. Свідзінський, В. Сосюра, Є. Маланюк, Л. Костенко, І. Калинець, А. Мойсієнко), «співак» (О. Олесь, Б. Лепкий, Ю. Клен, М. Рильський, Є. Маланюк, Л. Первомайський, Л. Костенко, В. Симоненко, Д. Павличко), «дзвонар» (В. Симоненко, М. Луків), «танцюрист» (В. Сосюра, Л. Костенко), «вчитель» (М. Рильський), «казкар» (Г. Чупринка, В. Свідзінський, В. Сосюра), «мандрівник» (П. Филипович, А. Малишко), «чаклун» (А. Малишко, А. Мойсієнко, І. Жиленко), «ворожбит» (О. Забужко), «муляр» (Б. Олійник), «столяр» (Л. Костенко), «паламар» (В. Вовк), «дервіш» (Б. Рубчак) – субсфера діяльності людини. Більшість метафор, створених за участю названих слотів, також виявляють зв'язок із літературною традицією. Натомість моделі, в яких задіяні слоти «паламар» та «грабіжник», не належить до широкочислених в українській поезії ХХ ст.

Антропоморфізація вітру в українській літературі має давню традицію, корені якої сягають міфічного світогляду та біблійних джерел. Вітер у слов'янській міфології та фольклорі уявлявся як «дихання божества» (О. М. Афанасьєв, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов). Індоевропейське **dhoucos* – 'дихання (живої істоти)', 'видихання, випускання повітря', 'запах' (пор. *важкий дух* тощо), за А. Ф. Журавльовим, було первинним, тільки згодом з'явилося значення 'вітер' як розширення сфери вживання слова за рахунок його проєкції на метеорологічне явище. «Цей семантичний момент простежується у досить відчутній до цього часу метафоричності і нетавтологічності «поетичних» висловів типу *дихання вітру*» [1: 273]. Водночас вчений допустив можливість і реальність зворотного процесу: від 'вітер' до 'дух' [1: 273].

У давнину вітер часто асоціювали з людиною, його наділяли розумом, волею, почуттями, силою тощо. Ці міфологічні характеристики вітру відбиті у традиції українського поетичного метафоротворення: *Тихо зітхає вітрець* за вікном (П. Тичина); *Вривались іноді подихи вітра* (М. Семенко); *Спить у вербах вітровій* (В. Сосюра); *на колінах яблуні спить вітер* (М. Вінграновський); *вітер спить іще в імлі*

дерев (В. Герасим'юк); *І плакав десь вітер в саду за кущем* (О. Олесь); *Плаче вітер так дзвінко* (В. Сосюра); *плаче вітер сивий, як пророк* (Д. Павличко) тощо.

З античним міфом про сласного Зефіра пов'язані метафори *нахаба-вітер*, *гульвіса-вітер*, *вітер обнімає*, *вітер цілує*: *Нахаба-вітер/ Із-під хустини вибив пасма кіс* (М. Рильський); *Вибіг вітер, голодний гульвіса* (Б. Лепкий); *Жовтіє кульбабка,/ така ще зухвало яскрава,/ Така не підвладна/ свавільним гульвісам-вітрам...* (І. Муратов); мене *обійматиме вітер весняний* (О. Теліга); *обняли мене дужі вихри* (В. Вовк); *вітри за літом у печалі/ цілують голі дерева* (В. Сосюра); *Хай цілує непроханий вітер!* (О. Теліга); *вицілюють землю вітри* (Л. Первомайський); *Цілує вітер квіти у лугах* (М. Луків).

Міфологічне підґрунтя має метафоричне осмислення вітру як крилатої істоти (*вітру крила* (Б.-І. Антонич); *вітер крила свої вигинає, розводе* (О. Олесь); *вітрове крило* (М. Зеров); *вітер розкрилює крила* (М. Драй-Хмара); *вітер-срібнокрил* (М. Рильський); *легкий вітер напружує крила* (Є. Маланюк); *напругий вітер б'є крилом багряним* (А. Малишко); *мені вітри позичили крило* (Л. Костенко); *вітер носить крила* (Г. Чубач) та ін.) та вітру як музичного інструмента (*вітрові гобої* (М. Драй-Хмара); *вітри гули віолончеллю* (Л. Костенко); *вітру срібна дуда* (М. Вінграновський). Таке слововживання не пов'язане з відтворенням міфу у віршовій формі, а свідчить про індивідуальне образне мислення в традиційних категоріях. Наприклад, використання слів «*дихати*», «*спати*» маркує не стільки подібність вітру до людини, скільки інтенсивність вияву цього явища природи: *Легко, легко вітер дише* (Г. Чупринка); *сплять вітри майбутні* (Б.-І. Антонич). Варто зауважити, що використання того самого слоту для метафоризації різних субсфер може профілювати різні властивості описуваних об'єктів. Так, метафора *хмари плачуть* вербалізує візуальне сприйняття явища природи (іде дощ), а метафора *вітер плаче* – акустичне (шум вітру, що нагадує плач).

Архетипні метафоричні моделі, в яких закодована пам'ять етносу, входять у свідомість поета з мовою та культурою. У процесі мовотворчості митці часто трансформують усталений

поетичний зміст метафор міфологічного походження відповідно до нового контексту і власних творчих намірів. Так, у метафорі Є. Маланюка *І не вирватися, не згоріти –/ Древній обрій ревно стиска,/ Синьоокий стрибожий вітер –/ Мов комонна стая козака*, крім архетипного семантичного інваріанта, висловлена тужлива думка про минуле України, а в ширшому контексті – усвідомлення історичної зумовленості трагічної долі України. Отже, профілювання того чи того змісту метафорою часто залежить від контексту.

На метафоричне осмислення вітру в українській поезії ХХ ст. істотно впливали реалії суспільного життя. Наприклад, відгомін воєнних подій відчутний у контексті *Вітер ходить по лісі без жури й без тями/ І землянку мою замітає снігами./ Замітає і скаржиться здимленій тучі./ Що оце на дроти наитовхнувся колючі./ Що лежать вони й досі, холодні й іржаві./ На вчорашній на волзькій моїй переправі* (Л. Первомайський). Традиційну персоніфікацію вітру автор доповнив психологічною характеристикою (*без жури, без тями, скаржиться*), що дало йому змогу зобразити картину після бою відсторонено, беземоційно.

У віршових текстах другої половини ХХ століття поняття *вітер* естетизують асоціативно ускладнені контаміновані метафори: *Синій вітер у моїм полоні/ Чи у вітру у полоні я.../ Синьовітер – вихор з Оболоні/ Враз під себе хмари підім'яв./ Кружельнув над лісом і над містом./ Сизогриво даль підперезав* (А. Мойсієнко). У наведених рядках *вітер* постає і як стихія, і як птах, і як кінь. Крім того, зміст цієї метафори доповнений символікою синього кольору, який пов'язують із внутрішнім світом людини, її духовністю і підсвідомим (В. Кандинський, І. Якобі).

Образ *вітер* в українській поезії ХХ ст. осмислений і в мовних знаках концептосфери *природа*. Зокрема поширені асоціації з тваринами (*буй-тур* – А. Малишко; *огир, кінь* – А. Малишко, В. Вовк, Д. Павличко, А. Мойсієнко; *пес* – Б. Лепкий, Ю. Клен, В. Стус, Д. Павличко; *сокіл* – І. Калинець), зрідка – рослинами (*віти вітру* – А. Мойсієнко) та водою (*вітрами умиватися* – Т. Осьмачка; *вітром омиті обличчя* – О. Забужко; *прибій вітрів* – А. Малишко; *лється вітер* – І. Павлюк).

Зрідка *вітер* метафоризується через концептосфери *предмети* (*смолоскип* – Б.-І. Антонич; *мітла* – Б.-І. Антонич; *батіг* – В. Вовк, Л. Костенко; *гребінь* – Б.-І. Антонич, В. Вовк, Л. Первомайський; музичні інструменти: *гобой* – М. Драй-Хмара; *сопілка* – А. Малишко; *дуда* – М. Вінграновський; *орган* – Д. Павличко) та *культура* (*демон* – Г. Чупринка, О. Олесь, В. Герасим'юк; *вовкулака* – І. Калинець). Традиція пов'язувати *вітер* із проявами нечистої сили також походить з міфології і підтримується культурними парадигмами романтизму і символізму. Проте наявність таких метафор міфологічного походження свідчить радше про те, що праукраїнська міфологія була одним із джерел поетичної творчості митців ХХ століття.

За особливостями метафоричного структурування образу *вітер* можна визначити ціннісно-сміслові орієнтири як окремого митця, так і певної епохи. Наприклад, висока частотність метафоризації *вітру* спостерігається у віршових текстах початку ХХ ст. Це, з одного боку, було спричинено бурхливими суспільними подіями, а з другого – художньо-естетичними тенденціями тих років. Поети характеризували *вітер* як *непереможний* (В. Сосюра), *п'яний* (Б.-І. Антонич, Г. Чупринка, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Рильський, В. Сосюра), *злий* (В. Сосюра, О. Олесь, Г. Чупринка) тощо. Л. О. Ставицька зазначає: «Емотивний ореол драматизму супроводжує «вітер» при включенні його в тему революції, громадянської війни саме в аспекті естетики настрою, що його викликають відповідні події. Але за умов, коли редукуються оцінні семи, а на перший план виступає динамічна ознака, а отже компоненти «неспокійний час», «бурхливі події», то актуалізується символічне значення слова *вітер* – «соціально-історична характеристика епохи». На цій семантичній основі в поезії 20-х років постають художньо-публіцистичні утворення *вітер з України*, *епоха наша вітряна* (П. Тичина), *вітри історії* (В. Сосюра), *доба історичних вітрів і злив* (Є. Маланюк)» [2: 93].

Метафоричне структурування субсфери *вітер* упродовж ХХ ст. відбувалося здебільшого за традиційними моделями й еволюціонувало в напрямку їх асоціативного ускладнення,

а також детального розгортання метафоричної моделі *людина* → *вітер*. Способи трансформації усталеного поетичного змісту метафор залежали від світогляду конкретного митця, його емоційно-інтелектуального стану, зануреності у широкі культурно-міфологічні контексти.

1. Журавлев А. Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу». – М., 2005.
2. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. – К., 2000.